Doi: 10.34247/artukluakademi.1169900 | Araştırma Makalesi

Sivil Dinden Politik Dine Teopolitik Haller

Ömer Çiçek*

Atıf/©: Çiçek, Ömer, Sivil Dinden Politik Dine Teopolitik Haller, Artuklu Akademi, 2022/9 (2), 223-236.

Öz: Sivil din ve politik din kavramları literatürde ayrı olarak ele alınsalar da birbirleri arasındaki ilişkiye odaklanan çok sayıda çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada politik-teoloji ve teoloji-politik kavramlarının sivil din ve politik din oluşumlarındaki etkisi değerlendirilmiş, Rousseau, Durkheim ve Bellah'ın düşünceleri doğrultusunda irdelenen sivil dinin politik dine geçişin zemini olup olmayacağı tartışılmış, politik din farklı yaklaşımlar çerçevesinde ortaya konularak sivil din ve politik din arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. Fenomenoloji yöntemiyle kavramların kendilerine gidilmiş ve örnekler üzerinden değerlendirmelere yer verilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda politik-teoloji ve teoloji-politik dönüşümlerin sivil din ve politik din oluşumlarında olması gerektiği, Rousseau'nun teorisi ve dünyadaki uygulamalarına bakıldığında sivil din ve politik din arasında ince bir çizginin bulunduğu ve aralarında geçişkenliğin karşılıklı olarak mümkün olduğu, sosyalizm temelli politik din oluşumlarının ise yerel politik din formlarına dönüşebildiği ortaya konulmuştur. Küreselleşme gerçeği ve onun etkilediği muhafazakâr reflekslerin sivil dinden politik dine, politik dinden sivil dine yeni dönüşümlere neden olabileceği öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Politik-Teoloji, Teoloji-Politik, Sivil Din, Politik Din, Sekülerleşme, Totalitarizm

---

Theopolitical Situations From Civil Religion to Political Religion

Citation/©: Çiçek, Ömer, Theopolitical Situations From Civil Religion to Political Religion, Artuklu Akademi, 2022/9 (2), 223-236.

Abstract: The relations between concepts of civil religion and political religion aren't adequately addressed. In this study, effects of the concepts of political-theology and theology-politics on formation of civil religion and political religion are evaluated, civil religion has been examined in line with the thoughts of Rousseau, Durkheim and Bellah. Later, it was discussed whether civil religion would be the basis for the transition to political religion. Finally, political religion has been put forward within the framework of different approaches and relationship between civil religion and political religion has been tried to be explained. The phenomenological method was used, and evaluations were given through examples for a better understanding of the subject. One of the results of study is the necessity of political-theology and theology-politics transformations in civil religion and political religion formations. Considering Rousseau's theory and practices in the world, another conclusion reached is that there is a fine line between civil religion and political religion and that mutual transitivity is possible between them. The study has also revealed that political religion formations based on socialism can transform into local political religion forms.

Keywords: Political-Theology, Theology-Politics, Civil Religion, Political Religion, Secularization, Totalitarianism

Giriş

Modern devlet ile birlikte onu oluşturan kurumların ve onunla birlikte ortaya çıkan kavramların kökenleri her zaman merak edilmiş ve araştırılmıştır. Bu doğrultuda 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bu kökenleri dinde arayan ve dini olanın dünyevileşmesine işaret eden politik-teoloji kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavramla bağlantılandırılan teoloji-politik kavramı ise politik-teoloji ile kimi zaman aynı anlamda kimi zamansa farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla burada zaman zaman bir karmaşa söz konusu olmaktadır.

İngiliz düşünür Anthony Ashley Cooper; zorla bir arada tutulan bir kalabalığın tek ve aynı kişinin idaresinde de olsa uygun bir şekilde birleşmediğini, böylesi bir bünyenin halk da olamayacağını söylemektedir. Ona göre toplumun üyelerini bir araya getiren ve bir halkı halk yapan ortak iyi ya da çıkar temelinde kurulmuş toplumsal birlik, konfederasyon ve karşılıklı rızadır.[1] Cooper'ın 17. yüzyılda dile getirdiği bu görüşe paralel bir kavram olan sivil din kavramı, Jean Jacques Rousseau'nun mucidi olduğu bir

* Öğr. Gör., Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, omercicek@subu.edu.tr

1 Liah Greenfeld, *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016), 124.

Gönderim Tarihi: 01.09.2022 **Kabul Tarihi: 04.12.2022** **Yayın Tarihi: 30.12.2022**

kavram olmakla birlikte özellikle günümüzdeki devletler bakımından Robert Bellah'ın Amerika Birleşik Devletleri üzerine yaptığı çalışmayla daha ilgi çekici hale gelmiştir. İlk kullanımı en az sivil din kavramı kadar geriye götürülen politik din kavramı ise yine 20. yüzyılda özellikle totaliter devletlerde varlığı sorgulanan bir kavram olarak daha fazla incelenir hale gelmiştir. Bununla birlikte gerek politik-teoloji, gerek teoloji-politik kavramının ve gerekse sivil din ve politik din kavramlarının teorik arka planları ve uygulamadaki izdüşümlerine bakıldığında birbirleriyle ne gibi bir etkileşim halinde oldukları büyük önem taşır. Bu kavramların tarihsel süreç içerisinde bir devlette ya da toplumdaki görünümlerinin ne şekilde gerçekleştiğinin incelenmesi yararlı olabilir.

Bu çalışmanın konusu sivil din ve politik din kavramları arasındaki sınırlar ve politik-teolojik ile teoloji-politik dönüşümlerin iki kavramın sınırları üzerindeki etkisidir. Çalışma ile bir toplumdaki sivil din politik dine ya da bir toplumdaki politik din sivil dine dönüşebilir mi? temel sorusuna cevap aranmaktadır. Çalışmanın; farklı teorisyenlerin ortaya koyduğu kavramların birbirileriyle etkileşimi üzerinde durması ve kavramsal geçişkenliklerin örneklerle irdelenmesi bakımından önem arz ettiği söylenebilir. Çalışmayla politik-teoloji ve teoloji-politiğin bir devlet ya da toplumda sivil din ve politik dinin oluşumundaki etkisini ele almak; sivil din ve politik din arasında bir geçişkenliğin mümkün olup olmadığını araştırmak, eğer mümkünse bu geçişkenliğin rijitliğini tartışmak amaçlanmaktadır.

Çalışmanın üzerinde durduğu temel konulara ilişkin olarak Türkiye'de daha önce yazılmış makaleler bulunmaktadır. Örneğin Mesut Düzce kaleme aldığı *Sivil Din ve Politik Din Kavramlarına Teorik Bir Bakış*[2] başlıklı makalesinde sivil din ve politik din kavramlarının farklılık ve benzerliklerini ortaya koyarak karşılaştırmalı bir çalışma yapmış, *Sivil Din'in Teorik Temelleri*[3] makalesinde Rousseau ve Durkheim'ın sivil din düşüncesine odaklanmıştır. Yine bu çalışmayla bağlantılı olarak *Emile Durkheim'da Bir Sivil Din Olarak Milliyetçilik ve Vatanseverlik*[4] çalışmasıyla ise dinin yerine ikame edilen bir olgu olarak milliyetçiliğin Durkheim'daki sivil din görünümü ele almıştır. Özgüç Orhan *Rousseau's Civil Religion and the Case of Turkey*[5] başlıklı makalesinde Kemalizm'in sivil din yorumunu Rousseau'nun sivil din düşüncesi çerçevesinde irdelemektedir. *Jean-Jacques Rousseau'da Sivil Din Kavramı*[6] başlıklı makalesinde ise sivil dine biçilen siyasi rol üzerinde durmaktadır. Kemal Ataman ve Kitty Vaughan'ın *When "Civil Religion" Becomes "Political Religion": The Special Case of Great Britain*[7] başlıklı makaleleri şu anda çalışılan konu ile temelde örtüşüyor gibi görünmektedir. Ataman ve Vaughan makalelerinde Büyük Britanya'da kral/kraliçenin aynı zamanda Anglikan Kilisesi'nin de başı olduğunu söyleyerek din, siyaset ve devletin Büyük Britanya'daki birlikteliği nedeniyle buradaki sivil dinin aslında politik dine dönüşebildiğini ileri sürmektedirler. Ama esasında bu etmenin toplum üzerinde bir baskı unsuru oluşturmadığı, ortada dayatılan bir ideoloji de olmadığı göz önüne alınırsa Büyük Britanya'da ancak politik din boyutuna geçememiş bir sivil dinin varlığından söz edilebilir.

Çalışmada hedeflenen amacı gerçekleştirmek için literatür taraması ile olabildiğince ilk ve konuya en çok katkı sağlayacak kaynaklardan yararlanmaya çalışılmış ve fenomenoloji yöntemi kullanılarak kavramların kendilerine gidilmiştir. Son başlıkta kavramlar arasındaki geçişkenliği ortaya koyabilmek ve politik din kavramını somutlaştırmak adına Mussolini dönemi İtalya'sı, Hitler dönemi Almanya'sı ve Kuzey Kore örneklerine yer verilmiştir. Üç başlıktan oluşan bu çalışmada öncelikli olarak politik-teoloji ve teoloji politik kavramları genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılacaktır. İkinci başlıkta sivil din kavramına ve onun Rousseau, Durkheim ve Bellah'taki görünümüne bakılarak politik din kavramı ile ilişkisi değerlendirilecektir. Son başlıkta ise politik din kavramı farklı düşünürlerin getirdikleri yorumlar ve örnek ülkeler etrafında ele alınacaktır.

1. Politik-Teoloji ve Teoloji-Politik Kavramlarına Bir Bakış

[2] Mesut Düzce, "Sivil Din ve Politik Din Kavramlarına Teorik Bir Bakış", *Bilimname*, 2020/41 (Mayıs 2020).
[3] Mesut Düzce, "Sivil Dinin Teorik Temelleri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/35 (2017).
[4] Mesut Düzce, "Emile Durkheim'da Bir Sivil Din Olarak Milliyetçilik ve Vatanseverlik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52 (Ekim 2017).
[5] Özgüç Orhan, "Rousseau's Civil Religion and the Case of Turkey", *Littera* 31 (Aralık 2012).
[6] Özgüç Orhan, "Jean-Jacques Rousseau'da Sivil Din Kavramı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68/3 (2013).
[7] Kemal Ataman – Kitty Vaughan, "When "Civil Religion" Becomes "Political Religion": The Special Case of Great Britain", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/2 (2017).

Modern devletin, onu teşkil eden kurumların ve onunla ilgili kavramların kaynağına ilişkin birçok görüş ileri sürülse de genel olarak süreç içerisinde sekülerizmin bir neticesi olduğu görüşünün yaygın olduğu söylenebilir. Machiavelli sivil hükümdarlığın halkın ya da büyüklerin etkisiyle meydana geldiğini söylerken,[8] Bodin hükümeti oluşturan topluluğu egemen olarak görmekte ve egemenliğin mutlak ve sürekli olduğunu ifade etmektedir.[9] Hobbes ise herkesin herkesle yaptığı bir toplum sözleşmesi yoluyla topluluğun aynı kişilikte gerçekten birleştiğini ve devlet haline geldiğini belirtmektedir.[10] Üç isimde de seküler bir siyasal iktidar kurgusu görülmektedir. Bu düşüncelerin aksine 1922 yılında yayınladığı eserinde modern devleti doğrudan dinle ilişkilendirerek politik-teoloji ya da başka bir ifadeyle siyasi ilahiyat kavramını ilk ortaya koyan isim olan Carl Schmitt (1888-1985), modern devlet kuramının getirdiği bütün önemli kavramların dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramları olduğunu söylemektedir. Ona göre yalnızca tarihsel gelişimleri nedeniyle değil, kavramların sosyolojik olarak incelenmesi noktasında anlaşılması gereken yapıları bakımından da dünyevileştirilmişlerdir. Örneğin Tanrı, her şeye kadir kanun koyucu halini almıştır. Olağanüstü halin hukuk bakımından taşıdığı anlam ise mucizenin ilahiyat için taşıdığı anlama benzemektedir. Schmitt, yalnızca bu benzerliğin akılda tutulmasıyla bile devlet felsefesine ilişkin fikirlerin son asırlarda kat ettiği gelişimin anlaşılabileceğini düşünmektedir. Netice itibariyle modern hukuk devleti düşüncesi; deizm, mucizeyi dünyadan atan ilahiyat ve metafizikle birlikte zaferin sahibi olmuştur.[11] Schmitt; bu görüşlerinden yaklaşık 50 yıl sonra 1970 yılında yayınlanan kitabında politik-teolojisinin tematik gelişiminin 1922'den itibaren 16. yüzyılın reform hakkından ayrılan genel bir yön aldığını, Hegel'de doruğa ulaştığını ve bugün politik-teolojiden politik-kristolojiye kadar her yerde aşikâr olduğunu söylemektedir.[12]

Gauchet,[13] eskiden iktidarın insanı aşan bir şeyi temsil ettiğini, şimdiyse insanın isteklerinin temsilcisi olduğunu ifade etmektedir. Schmitt'in politik-teoloji kavramına yakın bir görüş ortaya koyan Gauchet'e göre, "*Tanrılar çağına ait tecessüm yoluyla temsil ile Eşitler çağına ait delegeler yoluyla temsilde aynı ögeler iş başındadır, ama bu ögeler farklı sunulurlar, oranları da farklıdır.*" Leo Strauss[14] politika felsefesi ve politik-teolojinin birbirinden ayırt edilmesi zorunluluğuna vurgu yaparak; politik-teoloji ile ilahi vahye dayanan politik öğretilerin anlaşılması gerektiğini, politika felsefesinin ise tek başına insan zihninin ulaşabilecekleri ile sınırlı olduğu ayrımını getirmektedir. Strauss'un Schmitt'in aksine politik-teoloji kavramını modern devlet kuramları bağlamından ziyade daha geniş bir açıdan ele aldığı görülmektedir. Newman ise[15] farklı bir bakış açısı getirerek politik-teoloji kavramını Schmitt'e değil Rus anarşist Mikhail Bakunin'e dayandırmakta, Bakunin'in bunu anti-politik-teolojiyi geliştirerek 19. yüzyılda ortaya koyduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşe göre Bakunin;[16] ister dini, ister politik isterse felsefi türde olsun idealistlerin ahlaki ilkeleri hayatın maddiliğinden soyutlayan, onları sanki yeryüzünün üstündenmiş gibi toplumun canlı güçlerinin üzerinde konumlandıran görüşlere karşı durmaktadır. Onun açısından dinin genellikle devletin yanında olmasının, ilahiyatçının aynı zamanda politik bir mutlakiyetçi olmasının ve egemenliğin kendisini dini ideolojinin arkasına saklamasının nedeni budur. Tanrı'nın dünyayı ve doğayı aşması gibi, devlet de toplumu aşarak onun üzerinde durmaktadır. Dini idealistler ve politik mutlakiyetçilerin aynı sonuçlara varmalarının nedeni onları "melankolik yazgıya" götüren ilk günah doktrininden hareket etmeleri, insana güvenmemeleri ve bu nedenle ahlaki otoriteye ihtiyaç duymalarıdır. Newman'a göre[17] Schmitt, politik-teolojik aygıtı ve istisna hali teorisini

---

8 Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, çev. Yusuf Adil Egeli (Ankara: Yıldız Matbaası, 1955), 37.

9 Jean Bodin, "Book I, Chapter 8", çev. Julian H. Franklin, *On Sovereignty: Four Chapters From The Six Books of the Commonwealth*, ed. Julian H. Franklin (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 1.

10 Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007), 130.

11 Carl Schmitt, *Siyasi İlahiyat*, çev. Emre Zeybekoğlu (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2005), 41.

12 Carl Schmitt, *Political Theology II: The Myth of the Closure of any Political Theology*, çev. Michael Hoelzl ve Graham Ward (New Jersey: John Wiley & Sons, 2008), 32-33.

13 Marcel Gauchet, *Demokrasi İçinde Din*, çev. Mehmet Emin Özcan (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2000), 14-15.

14 Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, çev. Solmaz Zelyüt Hünler (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 37.

15 Saul Newman, *Political Theology: A Critical Introduction* (Cambridge: Polity Press, 2019), 21-22.

16 Newman aynı eserinde görüşün kaynağı olarak, Bakunin'in 1871 yılında yayınlanan 'La théologie politique de Mazzini et l'Internationale' isimli çalışmasını göstermektedir. Bu çalışmada Bakunin, İtalyan politikacı ve cumhuriyetçi Giuseppe Mazzini'yi din ve siyaseti gayrimeşru bir şekilde karıştırdığı için kınamaktadır. Ona göre Mazzini'nin İtalyan devletinin oluşumundaki devrimci rolünü Hristiyanlığı ve dini idealizmi gölgelemektedir. Mazzini, dini, metafizik ve siyasi idealizmin yok olan son başrahibidir (s. 21).

17 Saul Newman, *Political Theology: A Critical Introduction*, 23.

Bakunin'in temsil ettiği ateist ve materyalist devrimci siyaset türünün yarattığı tehdide karşı geliştirmiştir. Çünkü Schmitt için Bakunin'in politik-teolojiye yönelik eleştirisi büyük bir endişe kaynağıdır.

Politik-teoloji ve teoloji-politik kavramlarının bazı çalışmalarda birbirlerinin yerine kullanıldığı ve aynı şeyi ifade eden kavramlar olarak görüldükleri söylenebilir.[18] Ancak Gray,[19] Schmitt'i siyasetin teolojik anlayışını yeterince ciddiye almadığı için eleştirmekte ve politik-teoloji ile teoloji-politik arasında bir ayrım olduğunu söylemektedir. İlk kullanımın siyasetin teolojik temellerine, ikinci kullanımın siyasi motivasyonlar doğrultusunda teolojinin ideolojik kullanımına işaret ettiğini belirtmektedir. Aslında bu bir yönüyle de dinin araçsallaştırılması olarak ifade edilebilir. Çünkü burada siyasi organizasyona etki gücü bulunan kişilerin konumlarını pekiştirerek daha etkin kılmak amacıyla ideolojilerini temelde din ve ona bağlı kavramlardan da yararlanarak dini bir kutsallığa kavuşturmaları söz konusudur. Politik-teolojik yaklaşımın unsurları arasında sekülerizmi de sayan Gülbeyaz Karakuş, Critchley'nin iddiasından hareketle sekülerleşme ile bir 'yeniden-teolojikleştirme' gerçekleştiği fikrini benimsemekte ve dini olanın seküler olanı, seküler olanın da kutsalı kapsadığını aktarmaktadır.[20] Critchley'e göre modern siyasetle özdeş hale gelen sekülerleşme, kutsallaştırmanın bir başkalaşımıdır.[21] Bu yönüyle sekülerleşme, teoloji-politiğin bir unsuru olarak da görülebilir. Gentile de siyasetin kutsallaştırılması kavramını, siyasete geleneksel dini kurumlardan farklı ve bağımsız bir dini boyut eklenmesi olarak tanımlamakta, onu kültürün de devletin de sekülerleşerek geleneksel dinden koptuğu ve daha sonra siyasetin sahici bir dini boyut kazandığı anlarda görülen modern bir olgu olarak ifade etmektedir.[22] Bu tanımlamanın da sekülerizmin yeniden-teolojikleştirmeyi sağladığını gösteren örneklerden birisi olduğu söylenebilir. Politik-teolojik dönüşümlerin modern toplumlarda yeni bir sivil din ya da politik dinin oluşumunda önemli bir role sahip olduğu, oluşan sivil din ya da politik dinin "din" boyutunun ortaya çıkmasında ise teoloji-politiğin ve bazen de dinin meşrulaştırıcı gücünün kullanıldığı ifade edilebilir. Bu bağlamda girişte ifade edilen çalışmanın temel sorusunu cevaplayabilmek için ilk bölümde ele alınan konular önemli görülmektedir.

2. Sivil Din Kavramı ve Sivil Dinin Bittiği Politik Dinin Başladığı Yer

Türkiye'de sivil dine yönelik ilk ve en önemli çalışmalardan birisini hayata geçiren Kemal Ataman, kavramın kökeninin Yunan ve Roma kültürlerinde aranması gerektiğini düşünmektedir. Bunun nedeni olaraksa, dinin Greko-Romen toplumlardaki anlamının bireyin kutsalı içsel bir deneyimle hissetmesi değil; bireyin toplumun üzerine inşa edildiği davranış biçimleri, ritüeller, ahlaki değerler ve kanunlara saygı göstermesini gerekli kılan toplumsal hususların varlığını göstermektedir. Bu tarz toplumlarda bireyin deruni dünyasındaki din, devletin siyasi dini ile çatışmadığı müddetçe var olabilmektedir.[23]

Sivil din kavramını ilk olarak Toplum Sözleşmesi isimli kitabının son bölümünde Jean Jacques Rousseau (1712-1778) kullanmıştır. Rousseau; insanların başlangıçta tanrılarından başka kralları, dine dayalı yönetimden başka da yönetimleri olmadığını belirtmektedir. İnsanların kendi benzerlerini efendi edinebilmeleri ve bunun yararlı olabileceğini düşünmeleri ise uzun bir değişikliğin eseridir.[24] Ona göre temelinde din olmadan hiçbir devlet kurulamaz.[25] Yani din, devlet mekanizması için gerekli bir kurumdur. Bu gereklilikle birlikte devletler arasında hatta devletlerin kendi içinde din savaşlarının yaşanıp yaşanmayacağı sorusu sorulabilir. Rousseau, Paganlığın yaygın olduğu dönemde her devletin kendisine özgü bir dini ve tanrısı olmasına karşın herhangi bir din savaşı yaşanmadığını; bunun nedeninin ise tanrıların etki alanlarının ulusların dışına taşmaması olduğunu söylemektedir. Paganların tanrıları kıskanç değildir ve dünyanın egemenliğini aralarında paylaşmaktadırlar. Her din onu kabul eden devletin yalnızca kanunlarına

---

[18] Örneğin Ertan Kardeş, "Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı: Politik Felsefe Açısından Carl Schmitt ve Düşüncesi" isimli kitabında kavramı "politik-teoloji" olarak değil "teoloji-politik" olarak kullanmaktadır.

[19] Phillip W. Gray, "Political Theology and the Theology of Politics: Carl Schmitt and Medieval Christian Political Thought", *Humanitas* 20/1-2 (Ocak 2007), 176-177.

[20] Gülbeyaz Karakuş, *Cumhuriyet'in Politik-Teolojisi: Türkiye'de Kurucu İdeolojinin Sivil Din İhdası* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2018), 35.

[21] Simon Critchley, *The Faith of the Faithless: Experiments in Political Theology* (London: Verso, 2012), 10.

[22] Emilio Gentile, "Siyasetin Kutsallaştırılması: Seküler Din ve Totalitaryanizm Meselesine İlişkin Tanımlar, Yorumlar ve Düşünceler", çev. İsmail Ilgar, *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, der. Constantin Iordachi (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 419-420.

[23] Kemal Ataman, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din* (Bursa: Sentez Yayıncılık, 2020), 17.

[24] Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 124.

[25] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 129.

bağlıdır. Bu nedenle bir ulusa dinini terk ettirebilmenin tek yöntemi onu boyunduruk altına almaktır. Dinin rahipleri fatihlerdir. O dönemde insanlar tanrılar için değil, tanrılar insanlar için savaşmaktadırlar. Rousseau açısından her şeyi değiştiren gelişme, din sistemini politik sistemden ayırarak devleti yegâne güç olmaktan çıkaran monoteist Hristiyan dininin güç kazanmasıdır.[26]

Rousseau dinin gerekliliğini ortaya koyduktan sonra toplum ve devlet için en ideal dini aramaya koyulmakta, dinleri tek tek incelemekte ve insanın dini, yurttaşın dini ve papazın dini şeklinde bir ayrım yapmaktadır. İnsanın dininin bir ibadethanesi, sunağı ve törenleri yoktur. Tanrı'ya sade ve içten bir tapınıştır. Yüksek ahlak ödevleriyle sınırlıdır. İncil'in esinlendiği temiz ve sade din, gerçek tanrıcılık bu dindir. Yurttaşın dini ise yalnızca bir memlekette bulunur ve o memleketin tanrılarını, erenlerini ve koruyucu meleklerini sağlar. Kendine has dogmaları, ayinleri ve yasalarda belirtilen törenleri vardır. İnananlarına bunlarla ve dünya görüşüyle sivil itaat fikri kazandırır. Bunun dışındaki tüm dinler ya barbarcadır ya isyankâr karakterlidir. Rousseau bu dine toplumsal ya da pozitif din hukuku denilebileceğini belirtmektedir. Ona göre toplumsal bütünlüğü bozan her şey kötüdür. Yurttaşlık dini Tanrı sevgisini kanun sevgisiyle birleştirerek yurttaşlara memlekete karşı yüksek bir hayranlık aşılamaktadır. Bu yönüyle devlete hizmette bulunmanın devletin koruyucusu olan tanrıya hizmet olduğunu öğretmektedir. Ama bu dinin de birçok kötü yanı vardır. İnsanları aldatır, hemen kandırılan kör inançlı kişiler haline getirir. Tekelciliğe ve zorbalığa neden olur. Toplumu hoşgörüsüz ve asıp kesmekten başka bir şey düşünmeyen topluma dönüştürür. Onları tanrılarına inanmayanları öldürmenin kutsal olduğuna inandırır. Bu da milleti karşı milletlerle doğal bir savaş durumuna sokar. Üçüncü din olan papazın dini insanlara iki çeşit kanun, iki baş ve iki memleket vermekte, birbirine karşı ödevler yüklemekte ve hem dindar hem de yurttaş olmalarını engellemektedir. Roma Katolikliği ve Budizm böyle dinlerdir. Bunlardan karma ve toplum yaşamına uygun olmayan bir hukuk doğmaktadır. Rousseau'ya göre papazın dini kötü bir dindir. Kendisine inanmayanlara karşı savaşı teşvik etmektedir.[27]

Rousseau bu üç dinin de işe yaramadığını sebepleriyle birlikte ortaya koyduktan sonra toplum sözleşmesi etrafında bir araya gelerek bir devlet oluşturan her yurttaşın kendisine toplum içindeki görevini sevdirecek bir dini olması gerekliliğinden bahseder. Bununla birlikte herkes istediği görüşü benimsemekte özgürdür. Önemli olan insanları bir araya getiren ve anlaşmalarını sağlayan duyguların ortaya konulmasıdır. Çünkü bunlar olmadan iyi ve sadık bir yurttaş olunamaz. Egemen, kimseyi bu duygulara inanmaya zorlayamaz ama inanmayanları devlet dışına atabilir. Bunun nedeni ilgili yurttaşların dinsiz olması değil; toplum halinde yaşamaya uygun olmamaları, yasaları ve doğruluğu yürekten sevecek ve gerekirse ödev uğrunda canını feda edecek bir yeterliliklerinin bulunmamasıdır. Bu dogmaları tüm toplumun önünde kabul edip daha sonra inanmıyormuş gibi davrananlar yasalara karşı yalan söyleyerek suçların en büyüğünü işledikleri için ölümle cezalandırılmalıdır. Sivil dinin kuralları sade, az sayıda, farklı yorumlara sebep olmayacak kadar açık olmalıdır. Her şeye kadir, akıllı, iyiliksever, her şeyi önceden bilen ve yardımsever bir tanrısı olmalıdır. Doğrular mutlu olmalı, kötüler cezalandırılmalı, toplum sözleşmesi ve yasalar kutsal olmalıdır.[28] Görüldüğü gibi Rousseau, toplumun bir arada yaşaması için kendi bakış açısıyla ele aldığı diğer dinlerin işe yaramayacağını belirttikten sonra toplum sözleşmesiyle bir sivil din inşa edilmesi gerektiğini söylemekte, bu sivil dinin prototipini ortaya koymakta ve genel hatlarını belirlemektedir.

Ünlü Fransız sosyolog Emile Durkheim (1858-1917), sivil din kavramını kullanmasa da toplumu bir arada tutacak bir dinin gerekli olduğunu düşünmektedir. Ona göre din ve ahlâk tarih boyunca birbirilerine sıkı sıkıya bağlanmış ve iç içe geçmiştir. Önceki dönemlerde dini hayatın merkezinde yer alan Tanrı, ahlaki düzenin de en yüce garantörü durumundadır. Hem dini görevler hem de ahlaki görevler birer görev niteliğinde oldukları için insanların her türlü yükümlülüğün tek bir kaynağı olduğunu düşünmeleri garip değildir. Bu iki sistemin kimi unsurları birbirlerine karışıp tek bir bütün olarak algılanmışlardır. Kimi ahlaki düşünceler kimi dini düşüncelerin içinde kaybolup gitmişlerdir ve varlıkları dine bağımlı hale gelmiştir.[29] Din ve ahlakın iç içe geçmişliğinden ve birlikteliğinden bahseden Durkheim, kutsal ve profan arasında ise mutlak

[26] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 125-127.
[27] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 129-130.
[28] Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 133-134.
[29] Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır (İzmir: 9 Eylül Yayınları, 2004), 24-25.

bir ayrışıklık olduğunu söylemektedir. Öyle ki insanlığın düşünce tarihinde birbirinden bu kadar derin bir şekilde farklı ya da birbirine bu kadar zıt iki kategorinin başka bir örneği bulunmamaktadır. İyi ve kötü arasındaki zıtlık bile bunun yanında hiç kalmaktadır. Kutsal ve profan insan zihni tarafından her zaman ve her yerde iki farklı sınıf ve iki ayrı dünya olarak düşünülmektedirler.[30] Bu ayrımın sivil din ifadesini anlama noktasında yardımcı olduğunu söyleyen Ataman'a göre; eğer kutsal, bireyin yaşamından ayrı tutuluyorsa bu onun bireyi aşan bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir. Böylelikle birey her türlü ahlaki ve dini olgunun kutsal özelliklerinin her yönden kendisinden üstün olduğunu bizzat deneyimlemektedir. Bu, dini olanlar da dâhil her türlü ahlaki değer ve kuralın özünde otoriter bir özelliğe sahip olduğu anlamına gelmektedir.[31] Otorite, her türlü ahlaki, dini ve sosyal gücün insan üzerindeki etkisidir. Bireyler istenildiği şekilde davranmak hoşlarına gittiği için değil, bu etki nedeniyle kendilerine söylenenlere uygun hareket etmektedirler.[32]

Durkheim dini değerler, semboller ve pratiklere toplum hayatı açısından önem vermektedir. Ona göre bunlar olmazsa toplumsal hisler sadece değişken bir varlığa sahip olurlardı. Bu hisler bir arada oldukları sürece güçlüdürler. Ritüeller daimi bir hale getirilebilirse toplumsal hisleri her defasında ilk kez meydana getiren bir etkide bulunmaktadırlar. Toplum bilincinin devam etmesi için dini değerler, semboller ve ritüeller vazgeçilmez unsurlar olarak görülmektedir.[33] Dinde, dini düşüncenin içinde yaşam bulan ve bütün semboller yok olduktan sonra dahi var olmayı sürdüren ebedi bir öz olduğunu söyleyen Durkheim, bütünlüğü sağlayan ve şahsiyeti meydana getiren ortak his ve düşünceleri düzenli olarak onaylama ve doğrulama ihtiyacı duymayan hiçbir toplum olamayacağını söylemektedir. Bu yeniden canlandırma ortak değerlerin tekrarlandığı toplantılar ve ritüeller sayesinde gerçekleşmektedir. Bunlar dini bir örgüt olmaksızın gerçekleştirilemezler. Bu noktada işin içine giren seremoniler hem hedefleri hem ortaya çıkardıkları sonuçları hem de bu sonuçlara ulaşma amacıyla kullandıkları yöntemler açısından dini seremonilerden farklı değillerdir. Bu bağlamda Hz. İsa'nın hayatındaki önemli bir günü kutlayan Hristiyanlarla, Mısır'dan çıkışlarını ya da On Emir'in verilişini kutlayan Museviler, yeni bir moral/hukuki düzenin ortaya çıkışını kutlayan topluluk ve herhangi bir milletin hayatındaki önemli bir olayı kutlaması arasında bir fark bulunmamaktadır.[34] Buradan da anlaşılacağı üzere Durkheim için önemli olanın din ya da din benzeri oluşumların toplum hayatındaki fonksiyonu olduğu söylenebilir. Ritüellerin ise ister modern isterse ilkel toplumda olsun aynı fonksiyonu icra ettikleri görülmektedir. Ataman,[35] Durkheim'ın Tanrı ve toplumun aynı şey olduğu ve klanın bu ikisini sembolize ettiği tezinden yola çıkarak farklı biçimlerde de olsa din ya da dinin fonksiyonel karşılığı olan şeylerin bütün toplulukların en kalıcı özelliklerinden birisi olduğunu söylemektedir. Bu açıdan Durkheim kökleri derinlere uzanan bir sivil dinden bahsetmektedir denilebilir. Rousseau ise toplum sözleşmesi ile yeni bir sivil din inşa edilmesinin gerekli olduğu görüşündedir.

1967 yılında 'Amerika'da Sivil Din' isimli bir makale yayınlayan Robert N. Bellah, sivil din kavramını var olan bir toplum üzerinden okuyan ve teoriyi mevcut olana uygulama girişimi olarak ifade edilebilecek bir çalışma ortaya koymuş ve kavramı yeniden gündeme taşımıştır. Bellah'a göre sivil din, her toplumun yaşamında bulunan ve o toplumun tarihsel tecrübesini aşkın gerçekliğin ışığında yorumladığı dini boyuttur.[36] Bu tanımdan yola çıkarak Bellah'ın her toplumda bir sivil dinin varlığını zaruri gördüğü söylenebilir. Zaruri gördüğü bu sivil dini Amerika Birleşik Devletleri'nde de aramakta ve Başkan Jefferson'ın;

> "Atalarımızı kadim İsrail'de olduğu gibi ana yurtlarından çıkaran ve onları hayatın tüm ihtiyaçlarının ve konforunun karşılandığı bir ülkeye yerleştiren, ellerinde olduğumuz Yüce Varlık'ın lütfuna muhtacım. Avrupa Mısır'dır, Amerika, vaat edilen topraklar. Tanrı, halkını, tüm uluslara ışık olacak yeni bir tür sosyal düzen kurmaya yönlendirdi."[37]

30 Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın (İstanbul: Ataç Yayınları, 2005), 58.
31 Ataman, *Sivil Din*, 38.
32 Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, çev. Oğuz Adanır, 44.
33 Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, 280.
34 Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, 500.
35 Ataman, *Sivil Din*, 40.
36 Robert N. Bellah, *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial* (Chicago: The University of Chicago Press, 1992), 3.
37 Robert N. Bellah, "Civil Religion in America", *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 134/4 (2005), 45-46.

sözlerine atıfta bulunarak Amerika'nın tıpkı İsrailoğulları gibi Tanrı tarafından seçildiğine ve her türlü bolluğa sahip kutsal topraklara yerleştirildiğine vurgu yapmaktadır. Dini duyguların sadece Başkan'ın kişisel ifadesi olarak kalmadığını kaydeden Bellah, ABD Kongresi'nin her iki kanadının da talebi üzerine George Washington'ın 26 Kasım gününü Şükran ve Dua Günü olarak ilan ettiğini söylemektedir.[38] Bu da toplumu bir araya getiren ritüellerden birisi olarak gösterilebilir. Bellah, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde Tanrı'ya yönelik dört referans bulunduğunu belirterek bildirgenin daha yakından incelenmesi gerektiğini kaydetmektedir. Bu vurgular doğanın Tanrı'sı, yaratıcı, en yüksek yargıç ve esirgeyen vurgularıdır.[39] Söz konusu dört Tanrı vurgusundan hareketle Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde dinin meşrulaştırıcı gücünün teoloji-politik anlamda kullanıldığı söylenebilir. Çünkü din ve unsurları bir araç haline getirilerek metnin temelindeki siyasi düşünceyi kutsallaştırmak için kullanılmaktadır.

Bellah, Amerikan sivil dininin iç savaşa kadar Avrupa'daki eski topraklardan çıkışın son eylemi olarak görülen devrime odaklandığını, Bağımsızlık Bildirgesi ve Amerikan Anayasası'nın kutsal metinler, George Washington'ın halkını tiranlığın elinden kurtaran ilahi olarak atanmış bir Musa ve Amerikan iç savaşının sivil dine etki eden en önemli ikinci gelişme olduğunu vurgulamaktadır. İç savaş yalnızca kardeşler arasındaki çekişmenin trajik bir yoğunluğu değil aynı zamanda 19. yüzyılın en kanlı savaşlarından birisiydi ve Amerikan toplumu için gerçek bir testti. Bellah Amerikan toplumunun bu testi geçtiğini ve iç savaşın ardından sivil dine yeni bir ölüm, fedakârlık ve yeni doğuş temasının girdiğini söylemektedir. Bu tema Abraham Lincoln'ün yaşamı ve ölümü ile sembolize edilmektedir.[40] Bellah'ın ilk olarak Rousseau tarafından kullanılan sivil din kavramını kendi toplumuna uygulayarak kavramın somut bir görünüme kavuşmasını sağladığı düşünülebilir. Farklı boyutları ele alarak kavramı geliştirdiği ve sivil dinin badireler atlatarak güçlenebileceği ve kadim bir dini anlayışın anlatısına dayanabileceği görüşlerini ortaya koyarak özgün bir yaklaşım geliştirdiği ifade edilebilir.[41]

Tüm bu teorik arka plana rağmen sivil din ve politik din birbirleriyle karıştırılabilmektedir. Bu nedenle iki kavramın ayırt edici noktaları üzerinde duran araştırmacılar bulunmaktadır. Örneğin Christel Lane[42] gerek sivil din gerekse politik din söz konusu olduğunda meşruiyeti artırmak için siyaset alanına dini bir boyutun sokulduğunu ancak dini unsurun iki kavramda önemli ölçüde farklılık gösterdiğini öne sürmektedir. Ona göre politik dinde dini unsur mevcut siyasi düzenin kutsallaştırılması için kullanılırken, sivil dinde ise bu düzen toplumda kabul edilen çeşitli dini inançların temelini oluşturan geleneksel dinden türetilen aşkın bir güçle bağlanır. İkinci olarak ise politik din bir toplumun yalnızca siyasi meseleleri üzerinde değil, toplumsal hayatı üzerinde de otorite iddiasında bulunur. Buna karşın sivil din kendisini sadece siyasi meselelerle sınırlar. Netice itibariyle Lane, politik dinin bir özgül değerler ve normlar sistemine sahip olduğu, sivil dinin içeriğinin ise yüksek genellik düzeyiyle ne geleneksel inançlar ne de siyasi norm ve değerlerle çelişmediği görüşündedir. İki kavram arasındaki farklar üzerinde duran bir diğer isim Carsten Bagge Laustsen,[43] her iki kavramın da devleti kutsallaştıran bir dindarlık biçimi olduğunu söylemektedir. İkisinin de devletin kuruluşuyla, yani siyasi bir topluluğun oluşumuyla ilgilendiği iddiasındadır. Ancak Laustsen'e göre sivil din yerleşik bir dinle irtibatlandırılabilirken politik din devlet tarafından icat edilmiş bir dine atıfta bulunur. Sivil din genellikle çoğulculuğa izin veren ve eylemleri doğrudan dikte etmeyen bir yapıya sahiptir. Oysa politik din totaliter ve belirli eylem biçimlerini talep etmektedir. Laustsen'in üzerinde durduğu son farklılık ise sivil dinin milliyetçiliği aşkın bir şeye bağlaması, politik dinin ise içkin olmasıdır. Gentile politik dini; karşı konulmaz bir güç tekeli, ideolojik monizm ve bireyin ve kolektifin 'onun' buyruklarına zorunlu ve koşulsuz tabi kılınması üzerine kurulmuş bir siyasal sistemin kutsallaştırılması olarak tanımlamaktadır. Ona göre sivil din ise; fikirlerin çokluğunu, iktidara ulaşmada serbest rekabeti ve yönetilenlerin hükümetlerini barışçıl ve

---

38 Bellah, "Civil Religion in America", 45.
39 Bellah, "Civil Religion in America", 44.
40 Bellah, "Civil Religion in America", 47-48.
41 Bellah, "Amerika'da Sivil Din" isimli çalışmasında Amerikan sivil dininin kutsal mekânları olan Gettysburg Ulusal Mezarlığı ve Arlington Ulusal Mezarlığı (s.48) ile kutsal zamanlar olan Hatırlama Günü, Bağımsızlık Günü, Gaziler Günü ve Washington ile Lincoln'ün doğum günlerinden (s.49) de bahsetmektedir.
42 Christel Lane, *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society – The Soviet Case* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), 42.
43 Carsten Bagge Laustsen, "Studying Politics and Religion: How to Distinguish Religious Politics, Civil Religion, Political Religion, and Political Theology", *Journal of Religion in Europe* 6/4 (2013), 445.

hukuki yöntemlerle görevden alabilmesini garanti eden bir siyasi sistemin kutsallaştırılmasını ifade eden bir kavramdır. Sivil din bu yönleri nedeniyle bireysel özgürlüğe ve farklı ideolojilere saygı duymaktadır. Emirlerine ise mecburi ve koşulsuz bir desteği zorunlu kılmamaktadır.[44] Ancak Rousseau; kamu kararının bütün uyrukları egemene karşı borç altına sokabildiğini ve egemenin bozamayacağı bir yasanın altına girmesinin siyasi bütünün özüne aykırı düştüğünü söylemektedir. Toplum sözleşmesiyle oluşturulan devlette herkesin birey olarak sahip olabileceği özel istemin yurttaş olarak sahip olduğu genel isteme aykırı ya da karşı olamayacağını vurgulamaktadır.[45] Ayrıca Rousseau, toplum sözleşmesiyle oluşan sivil dine verdiği sözü tutmayarak aykırı hareket eden yurttaşların öldürülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu yönleriyle politik-teolojik dönüşümler sonucunda modern toplum içerisinde kutsal hale gelen egemen, Bellah'ın Amerika'da olduğunu söylediği sivil dindeki George Washington örneği gibi tanrısal bir boyuta yükseltilebilmektedir. Rousseau tarafından egemene atfedilen önem ise inşa edilen sivil dinin yeni sembol, değer ve ritüellerinin egemenin kontrolü altında teoloji-politik olarak keskin bir şekilde kutsallaştırılmasına neden olabilir. Bu kutsallaştırmaya ve yeni kutsallara karşı çıkanlar ise sivil dine verilen sözü yerine getirmedikleri nedeniyle cezalandırılabilir. Böylelikle özgürlükçü ve müsamahakâr sivil dinden sorgulanamaz bir politik dine geçiş mümkün olabilir. Çalışmanın temel sorusunun cevabını bulmak için göz atılacak son kavram politik din kavramı olacaktır. Daha sonra örnekler üzerinden kavramların birbiriyle ilişkisi değerlendirilecektir.

3. Politik Din Kavramı ve Politik Dinin Sivil Dine Dönüşebilirliği

Seküler din kavramının totaliter rejimlerin siyasi kültler oluşturduğu 1930'lu yıllarda kullanılan bir kavram olduğunu belirten Gentile,[46] politik din kavramının ise 1938 yılında 'Politik Dinler' çalışmasını yayınlayan filozof Eric Voegelin'e atfedildiğini ifade etmektedir. Ancak o, terimin Voegelin'den önce Marquis de Condorcet tarafından Fransız İhtilali esnasında kullanıldığı söylemektedir. Bunların dışında Abraham Lincoln, Amerikan Anayasası ve Bağımsızlık Bildirgesi tarafından telkin edilen kanunlara saygıyı ulusun politik dini olarak tanımlamaktadır. Faşizm 1920'li yıllardan itibaren politik din kavramını inancın akıldan bağımsız ve belli gerçeklere ulaşmada ondan üstün olduğunu savunan görüşünü ve totaliter siyasetini tanımlamak için kullanmıştır. Avusturyalı tarihçi Karl Polanyi nasyonal-sosyalizmin politik bir din oluşturma eğilimini incelerken, Amerikalı ilahiyatçı Reinhold Niebuhr ise Marksizm ve komünizmi betimlerken politik din kavramına başvurmuşlardır.

Gentile, politik dinin seküler bir varlığı tanrılaştırdığını ve totaliter bir siyasi hareketi ya da ideolojiyi kutsallaştırdığını belirtmektedir. Politik din diğer ideolojiler ve siyasi hareketlerle bir arada yaşamayı kabul etmemektedir. Şiddeti bir tazelenme aracı ve kâfirlere karşı verilen savaşta kutsal bir silah olarak görür. Bireyin toplumdan bağımsız olamayacağını ve önceliğin toplumda olduğunu vurgular. Siyasal bir tapınmayı zorunlu kılar. Emirlerinin zorla takip edilmesini talep eder. Geleneksel dine karşı düşmanca bir tutum sergileyebilir, onu kendi sistemi bünyesine dâhil etmeyi hedefleyebilir ya da belirli amaçları doğrultusunda araçsallaştırabilir.[47]

Cristi; sivil dini modern sanayileşmiş toplumların bir ifadesi olarak gören ve politik dinin Üçüncü Dünya'da bulunan komünist rejimlere veya diktatörlüklere ait olduğunu iddia eden görüşleri reddetmektedir. Totaliter rejimlerin politik dinlerinin sivil dinler olmadığını öne sürenlere de katılmadığını belirtmektedir.[48] Onun açısından hem siyasi hem de teolojik modeller, birincil rolleri devleti güçlendirmek veya belirli bir siyasi düzeni meşrulaştırmak olduğu müddetçe politik dini temsil etmektedirler. Böyle bir durumda onlar Rousseau'nun ifade ettiği sivil dinlerdir.[49] Bununla birlikte Cristi sivil dinin kendini biri kültürel ve sosyolojik diğeri siyasi ve ideolojik olmak üzere iki şekilde gösteren bir olgu olduğunu söylemektedir. Ancak bu formlar birbirinin zıttı değil bir sürekliliğin parçalarıdır. Ona göre bu şekilde ifade edilen sivil din ya belirli bir grubun üyelerinin içsel inancını ifade eden bir fenomen ya da mevcut bir siyasi düzeni desteklemek için kullanılan

44 Emilio Gentile, *Politics as Religion*, çev. George Staunton (New Jersey: Princeton University Press, 2006), xv.
45 Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol, 16-17.
46 Gentile, *Politics as Religion*, çev. George Staunton, 2.
47 Gentile, "Siyasetin Kutsallaştırılması", 423.
48 Marcela Cristi, *From Civil to Political Religion: The Intersection of Culture, Religion and Politics* (Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 2001), 6.
49 Cristi, *From Civil to Political Religion*, 61.

dış zorlama veya güç biçimi olarak görülebilir.[50] Böylelikle Cristi, sivil dinin Rousseaucu olan siyasi ve ideolojik yönünün devleti güçlendirme ya da siyasi düzeni meşrulaştırma rolüne sahip olduğunu düşünerek politik din gibi değerlendirmektedir. Sivil dinin kültürel ve sosyolojik olarak nitelediği Durkheimcı yönünü ise politik dinden ayrı tutmaktadır.

Voegelin,[51] Schmitt'e yakın bir bakış açısıyla devlet ve laik ruhun Orta Çağ'ın kutsal imparatorluğuna karşı şiddetli savaşta kendi güç alanlarını fethettiğini ve bu mücadele esnasında gerçeği yansıtmasa da karşıt konumları ele geçirmeye çalışan dilsel sembollerin geliştiğini belirtmektedir. Komünizm, faşizm ya da nasyonal-sosyalizmin kendilerini doğal, tarihsel ya da toplumsal bilimlerin diliyle süslediğini söyleyen Voegelin, politik din kavramının tarih felsefesiyle yakın bir ilişkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre modern politik dinler, kendisinin çöküş olarak gördüğü bir sekülerleşmenin kaçınılmaz nihai sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. İnsan ve insanlık fikri nasyonal-sosyalizm gibi Hristiyanlık karşıtı dini hareketlerin ortaya çıkıp büyüyebildiği bir toprak yaratmıştır. Kısaca egemenliğin kaynağı insani bir zemine taşınmıştır.[52] Yine de onun açısından politik dinlerin yeterli şekilde anlaşılması için din kavramı sadece kurtarıcı dinleri değil, dinsel nitelikte olduğuna inanılan devletlerin gelişimine eşlik eden diğer tüm fenomenleri de kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Bunun yanında devlet kavramının da gerçekten dini alanla hiçbir ilişkisi olmayan seküler insan ve örgütsel ilişkilerle sınırlı olup olmadığı sorgulanmalıdır.[53]

Maier, politik dine sahip bir imparatorluğun tanrılarının insanlar olduğunu ve aşkınlığa yapılan tüm referansların bu dünyada kaybolduğunu vurgulamaktadır. Bu yüzden dindar bireylerin modern totaliter sistemleri din ya da politik din olarak kabul etmemeleri anlaşılır bir şeydir. Günümüzde komünizm, faşizm ve nasyonal-sosyalizm hakkında çok şey bilinmekle birlikte artık iyi bilinen kavramlar daha çok totalitarizm ve politik din kavramları olmuştur. Totalitarizm kavramı her şeyi kapsamaktadır. Otoriter yönetimin ya da diktatörlüklerin sınırlarını aşan tüm rejimlere kalıcı bir güç uygulamaktadır. Politik din kavramı ise modern despotizmlerin meşrulaştırılması mantığından yararlanarak onları din psikolojisi ve sosyolojinin yardımıyla daha anlaşılır hale getirmeye çalışmaktadır.[54]

Politik din kavramına ilişkin farklı görüşlerin ortaya konulmasının ardından politik dine sahip olduğu söylenen, ona örnek gösterilen ve belki de tanımlanmasında etkili olan faşizm ve nasyonal-sosyalizm ile hâlâ dışa kapalı olarak devamlılığını sürdüren Kuzey Kore'nin ele alınmasının kavramlar arasındaki geçişkenliklerin somut olarak ortaya konulması bakımından önem arz ettiği düşünülmektedir.

Sivil din arayışının İtalya'nın birleşmesinden itibaren İtalyan siyasi kültüründe mevcut olduğunu söyleyen Gentile, tüm romantik milliyetçilikler gibi İtalyan milliyetçiliğinin de ulus fikrine kutsal bir anlam vererek kendi sembollerini ortaya çıkardığını belirtmektedir. İtalya'da ulusal bir dinin inşası sürecindeki ilk unsurlar ise Jakobenler, Masonluk ve diğer gizli topluluklardan türetilmiştir. Gentile, 1920'li yılların başlarında bazı araştırmacıların faşizmin ritüelleri ve sembollerine odaklanarak bunların seküler bir dindarlığın örnekleri olduğunu iddia ettiklerini; 1929'da Schneider ve Clough gibi isimlerin faşizmin yeni bir dinin temellerine sahip olduğu görüşünü ileri sürdüklerini bu yeni kültün bir ölçüde İtalyanların kalbini ve hayal gücünü ele geçirdiği görüşünde olduklarını aktarmaktadır.[55] Benito Mussolini 1932 yılında yaptığı açıklamada faşist devletin Robespierre'in yaptığı gibi kendi Tanrı'sını yaratmadığını; çile çekenlerin, azizlerin ve kahramanların Tanrı'sı ile aynı zamanda ilkel ve gerçek kalbin gördüğü ve taptığı Tanrı'yı tanıdığını ilan etmiştir. Faşist devletin kendi teolojisine sahip olmadığı halde kendi ahlakına sahip olduğunu vurgulamıştır.[56]

Totaliter teori ve politik din teorilerinin birbirilerini tamamladıklarını belirten Steigmann-Gall, totalitarizmin 20. yüzyıl diktatörlüklerinde şeklin içerikten daha önemli olduğunu savunduğunu ve özden çok tarzı ön plana çıkardığını söylemektedir. Toplum askerileştirilmiştir, devlet tek partilidir. Kamusal alan baskı altındadır ve karizma sahibi tapılan bir lider vardır. Cemaat atomlarına bölünerek kitlesel insan

50 Cristi, *From Civil to Political Religion*, 4.
51 Eric Voegelin, "The Political Religions", çev. Virginia Ann Schildhauer, *Modernity Without Restraint*, ed. Manfred Henningsen (Columbia: University of Missouri Press, 2000), 5/27.
52 Philippe Burrin, "Political Religion: The Relevance of a Concept", *History and Memory* 9/1-2 (1997), 324.
53 Voegelin, "The Political Religions", 5/27-28.
54 Hans Maier, "Political Religion: a Concept and its Limitations", çev. Jodi Bruhn. *Totalitarian Movements and Political Religions* 8/1 (Şubat 2007), 14-15.
55 Emilio Gentile, "Fascism as Political Religion", *Journal of Contemporary History* 25/2-3 (Mayıs-Haziran 1990), 231.
56 Gentile, "Fascism as Political Religion", 229.

toplumsuz ve ahlaki yönlendirmeden yoksun kalmıştır. Politik din teorisinin de önemini vurguladığı köksüz kitlesel insan, Nietzscheci bir ölüm tanrısının ellerinde işkence çekerek Hristiyanlıktan uzaklaştırılmış ve boş heveslere sürüklenmiştir. Steigmann-Gall'a göre totaliter din teorisinde olduğu gibi politik din teorisi de Nazizmin içeriğini değil biçimini vurgulamaktadır. Bu düşüncenin temsilcileri Nazizmin aslında Aydınlanma'nın meydana getirdiği ahlaki bir hastalık olduğunu ve ilacının Hristiyanlık değerlerine dönüş olduğunu düşünen Eric Voegelin ve Gerhard Putter'dir. Söz konusu tez Hitler'i Alman tarihindeki bir sapma olarak görmektedir.[57] Akademik çevreler dışında da popüler olan bu teze karşın dönemin entelektüellerinden Hannah Arendt, Nazizmin; Almanlıkla, Katoliklikle, Protestanlıkla, Hristiyanlıkla, Yunanlılıkla, Romalılıkla ve Batı geleneğiyle hiçbir bağlantısı bulunmadığını ifade etmektedir. Nazizm, ideolojik açıdan ise hiçbir geleneksel temelden hareket etmemekte ve her türlü geleneği radikal bir şekilde reddetmektedir. Bunun ortaya çıkardığı tehlikenin farkında olunmalıdır.[58] Nazizmde dinsel bir boyut bulunmaktadır. Hitler, Nazilerin gece mitinglerinin kaynağını kendi Katolik eğitiminden aldığını açıkça kabul etmiştir.[59]

Carl Schmitt; yasama, yürütme ve yargı organlarından müteşekkil devlet, halkın tüm kesimlerinin bulunduğu ancak katı bir yapısı ve sıkıyönetim gerektirdiği için kendi içine kapalı ve hiyerarşik düzeni bulunan; devlet ile halkı taşıyan parti ve özyönetimine bırakılmış halkın yer aldığı üç düzen dizisinden bahsetmektedir. Ona göre Alman Nasyonal Sosyalist Hareketi'nin devletinde 20. yüzyılın devleti için bütünüyle belirleyici olan bu üç biçimli bütünsel resim tanınmalıdır. Bu üç yapılılık yalnızca liberal demokratik sistemin mağlup olduğu ve 20. yüzyılın yeni toplumsal ve siyasal gerçekliğine uygun şekilde devletin elde tutulmaya gayret gösterildiği yerlerde görünmemektedir. Bu üçlü yapı Hegel'in temellerini attığı büyük Alman devleti düşüncesiyle de örtüşmektedir. Bu düşünce 1850'lerden sonra yabancı liberal teorisyen ve yazarların etkisiyle Alman halkının zihninden uzaklaştırılsa da Nazi devlet yapısının ilk görünür belirtisi olarak her yerde parlaması gerekmektedir.[60] Görüldüğü üzere Schmitt, Steigmann-Gall ve Arendt'in ileri sürdüklerinin aksine halkın üç temelden birisi olarak kabul edildiği, köklerini Hegel'den alan bir Nazizm portresi çizmektedir.

Armstrong, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni ele aldığı çalışmasında ülkenin egemen ideolojisinin Marksist-Leninist sosyalizmden doğduğunu ve onun Stalinist ve Maoist varyantlarından etkilendiğini söylemektedir.[61] 1940'ların sonlarında Kuzey Kore rejiminin kurulması ve 1960'ların sonlarından itibaren giderek güç kazanmasıyla, ideoloji ağırlıklı olarak Doğu Asya ile olan aile ilişkileri aracılığıyla ifade edilmeye başlanmıştır. Bu ana babaya bağlılığın ve anne sevgisinin Konfüçyüsçü yankıları olarak ifade edilebilir. 1960'lardan itibaren juche ve özgüvenin ortaya çıkmasıyla aile birimi neredeyse tamamen Kuzey Kore ulusuna kaymış, Kim Il Sung baba olarak temsil edilmiş ve ulus çekirdek ailenin kolektif bir ifadesi şekline bürünmüştür. Kuzey Kore ailesel milliyetçiliği, sosyalizmin dilini daha kolay ve anlaşılır ailevi bağlantı, sevgi ve yükümlülük diliyle değiştirmiştir. Marksizm-Leninizm'in bir neticesi olarak onun yerini almıştır.[62] Kuzey Kore'de akrabalık kavramı dışa doğru genişlemiş, aile metaforları somut bir gerçeklik halini alana kadar rutinleştirilmiştir. Babası örnek bir devrimci, amcası ve iki erkek kardeşi Japon karşıtı aktivist, annesi ise fakir bir köylü kızı olarak sunulan Kim Il Sung; kusursuz aile ortamı nedeniyle evrensel ata ilan edilmiştir.[63] Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti; yayılmacı olmayan kapalı yapısı, evrensel ataya dayanan aile odaklı uluslaşması ve Leninist-Marksist sosyalizmden çıkarak kendine özgü bir politik din oluşturmasıyla diğer örneklerden farklı özellikler göstermektedir.

Söz konusu örneklere bakıldığında İtalya'da faşizmin iktidara gelmesinin demokratik bir usulle olmadığı ancak önceki sivil dinin yetersizliği üzerinden kademe kademe teoloji-politik olarak faşist ideolojinin kutsallaştırılmasıyla bir politik din ortaya çıktığı söylenebilir. Almanya'da Nazilerin iktidarı ele geçirmesi demokratik yöntemlerle olmuştur. Mevcut sivil dinin ise savaş sonrası dayatmaların etkisiyle aşırı milliyetçi

57 Richard Steigmann-Gall, "Nazizm ve Siyasal Din Teorisinin Dirilişi", çev. İsmail Ilgar, *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*, der. Constantin Iordachi (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 472-473.

58 Hannah Arendt, "Approaches to the "German Problem"", *Partisan Review* 12/1 (Kış 1945), 95.

59 Steigmann-Gall, Nazizm ve Siyasal Din Teorisinin Dirilişi", 476.

60 Carl Schmitt, "Siyasal Birliğin Üçlü Yapısı", çev. Toros Güneş Esgün, *ViraVerita E-Dergi* (Erişim 9 Ocak 2022).

61 Charles K. Armstrong, "Familism, Socialism and Political Religion in North Korea" *Totalitarian Movements and Political Religions* 6/3 (Aralık 2005), 383.

62 Armstrong, "Familism, Socialism and Political Religion in North Korea", 383-384.

63 Armstrong, "Familism, Socialism and Political Religion in North Korea", 388-389.

bir şekilde politik din halini aldığı ifade edilebilir. Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti'nde görülen dönüşümün ise ithal politik dinin yerel politik dine dönüştürülmesi olarak düşünülebilir. Bunların yanı sıra İtalya ve Almanya başta olmak üzere totaliter yapısıyla ön plana çıkan politik dine sahip devletlerin önemli bir kısmının ciddi yumuşamalar yaşayarak sivil din devleti haline geldikleri söylenebilir. Kuzey Kore lideri Kim Jong-Un'un ABD Başkanı Donald Trump ve Güney Kore Cumhurbaşkanı Moon Jae-in ile yaptığı görüşmeler ve zaman zaman verilen yumuşama mesajları dünyanın en kapalı ülkesinde bile ilerleyen yıllarda politik dinden sivil dine bir geçişin olabileceğine yönelik işaretler vermektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse şu anda bir sivil dine sahip ve medeni olarak gösterilen ülkeler politik dine bir geçiş yaşayabileceği gibi, politik dine sahip en katı ülkeler de sivil dine bir geçiş gerçekleştirebilir.

Sonuç

Politik-teoloji ve teoloji-politik kavramları birbirleriyle aynı anlamda kullanılsalar da net bir şekilde tanımlamak gerekirse, politik-teoloji dini olanın dünyevileşmesine; teoloji-politik dünyevi olanın dinileşmesine işaret etmektedir denilebilir. Bununla birlikte din, teoloji-politik dönüşümlerde meşrulaştırıcı gücüyle bir araç olarak kullanılabilir. Bir devlette ya da toplumda sivil dinin oluşması için öncelikli olarak tanrının, aşkının ya da her şeyin üstündeki ilahi gücün dünyevileşmesi gerekmektedir. Çünkü Rousseau'ya göre sözleşmeyle kurulacak devlette egemenliğin el değiştirmesi durumu söz konusudur. Bununla birlikte modern devletin birçok kavramının güçlü bir boyutta oturması için dini olan dünyevileşmektedir. Oluşturulan sivil dinin bir din haline gelebilmesi içinse onun dünyevi olarak getirdiklerinin kutsallaştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda gerek politik-teolojik dönüşümlerin, gerekse teoloji-politik dönüşümlerin sivil din ihdası için gerekli olduğu ifade edilebilir. Aynı şekilde daha çok bir ideolojinin tahakküm ettirilmesine dayansa da politik dinin oluşumunda da bu dönüşümlerin belki de farklı formlar üzerinde ama yine yaşanması gerekmektedir denilebilir. Politik-teoloji ve teoloji-politiğin buradaki etkisine bakacak olursak; ilkinin sivil dinin kurulması, ikincisinin kuvvetlendirilmesi noktasında etkisi görülmektedir.

Rousseau'ya göre toplum sözleşmesinin ürünü olan, Durkheim'a göre kendiliğinden ortaya çıkan sivil dinin esas niteliğinin toplumun birliğini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Bellah, her devletin bir sivil dini olduğu görüşündedir. Bir sivil dinin inşasında yeni kavramlar, yeni mekânlar, yeni kurallar, yeni semboller ve toplumsal bütünlüğü pekiştiren yeni ritüeller ortaya çıkmakta; bunlara zamanla bir kutsiyet kazandırılmaktadır. Sivil dinden politik dine geçişin ise aslında çok da zor olmadığı, aralarında ince bir çizginin olduğu görülmektedir. Nitekim Rousseau'nun bütün yurttaşları kamu kararıyla egemene karşı borç altına sokabilmesi, egemenin siyasi bütünün özü gereği bozamayacağı bir yasanın altına giremeyeceği değerlendirmesi, bireylerin özel isteminin genel isteme aykırı olamayacağı ve sivil dine itaat etmeyenlerin sürgün edilebileceği ya da ölüm cezasıyla cezalandırılabileceği düşünceleri özellikle modern devletler ele alındığında hem keyfiyete hem de sivil dinin gereğinden fazla kutsallaşmasına neden olmaktadır denilebilir. Bu ise sivil dinin politik dine dönüşümüne kapı aralamaktadır. Nazilerin başa gelerek Almanya'yı nasyonal sosyalist bir çizgiye taşımaları bu dönüşümün en önemli örneklerinden birisi olarak gösterilebilir. Karizmatik bir lider ve milliyetçilik bu geçişin temel aktörleri olarak ifade edilebilir.

Sivil dinden politik dine geçiş olduğu gibi, politik dinden sivil dine geçişlerin olduğu da söylenebilir. Rijitleşerek politik din haline gelen bir sivil dinin bazen yeni sembol ve kavramlarla bazen de ideolojinin ortadan kalkması ya da dönüşüm yaşayarak yumuşak bir kutsallık zeminine oturmasıyla sivil dine geçiş yaşandığı söylenebilir. Buna örnek olarak Faşist İtalya'daki ya da Franco'nun İspanya'sındaki politik dinin yerini sivil dine bırakması gösterilebilir. Sivil din ve politik din kavramlarının bu geçişkenlikle tarihsel süreç içerisinde döngüsel bir hale geleceği devlet ya da toplumlar olacağı öngörüsü yapılabilir. Özellikle evrensel bir ideoloji olarak ortaya çıkan sosyalizmin görüldüğü ülkelerde ise ideolojisini de beraberinde getiren bu evrensel politik dinin zamanla o devlete özgü bir hale geldiği görülmektedir. Yani ithal politik din yerel politik din halini almaktadır. Bunun örneği olarak Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi ülkeler gösterilebilir. Nitekim Kuzey Kore'de meşhur orak çekiç sembolleri bile içselleştirilerek orak, çekiç ve kalem haline dönüşmüştür. Küreselleşmenin bir gerçek haline geldiği ancak bununla birlikte toplumların özlerini korumak adına muhafazakâr refleksler gösterdiği, bir yandan özellikle Doğu Bloğu'nun çökmesi

sonucu oluşan boş alanlarda çatışmaların devam ettiği ve yeni çatışma alanlarının ortaya çıktığı dünyada sivil dinden politik dine, politik dinden ise sivil dine geçişlerin görülebileceği ifade edilebilir. Özellikle küresel kapitalist sisteme uyum sağlamak için dünyaya açılan ve reformlarla gevşeyen toplumlarda sivil dinin güç kazanması, göçlerle ya da küreselleşmenin etkileriyle milli kimliği aşınan ve buna muhafazakâr bir tepki gösteren toplumlarda ise politik dini mümkün kılacak gelişmelerin yaşanacağı öngörülebilir.

Kaynakça

Arendt, Hannah. "Approaches to the "German Problem"" *Partisan Review* 12/1 (Kış 1945), 93-106.

Armstrong, Charles K. "Familism, Socialism and Political Religion in North Korea" *Totalitarian Movements and Political Religions* 6/3 (Aralık 2005), 383-394. http://dx.doi.org/10.1080/14690760500317743

Ataman, Kemal – Vaughan, Kitty. "When "Civil Religion" Becomes "Political Religion": The Special Case of Great Britain". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58/2 (2017), 145-159.

Ataman, Kemal. *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*. Bursa: Sentez Yayıncılık, 2. Basım, 2020.

Bellah, Robert N. *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial*. Chicago: The University of Chicago Press, 2. Basım, 1992.

Bellah, Robert N. "Civil Religion in America". *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 134/4 (2005), 40-55.

Bodin, Jean. "Book I, Chapter 8". çev. Julian H. Franklin. *On Sovereignty: Four Chapter From The Six Books of the Commonwealth*. ed. Julian H. Franklin. 1-45. Cambridge: Cambridge University Press, 13. Basım, 2010.

Burrin, Philippe. "Political Religion: The Relevance of a Concept". *History and Memory* 9/1-2 (1997), 321-349.

Cristi, Marcela. *From Civil to Political Religion: The Intersection of Culture, Religion and Politics*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 2001.

Critchley, Simon. *The Faith of the Faithless: Experiments in Political Theology.* London: Verso, 1. Basım, 2012.

Durkheim, Emile. *Ahlak Eğitimi*. çev. Oğuz Adanır. İzmir: 9 Eylül Yayınları, 1. Basım, 2004.

Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. İstanbul: Ataç Yayınları, 2005.

Düzce, Mesut. "Sivil Dinin Teorik Temelleri". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/35 (2017), 283-306.

Düzce, Mesut. "Emile Durkheim'da Bir Sivil Din Olarak Milliyetçilik ve Vatanseverlik". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52 (Ekim 2017), 645-653.

Düzce, Mesut. "Sivil Din ve Politik Din Kavramlarına Teorik Bir Bakış". *Bilimname* 2020/41 (Mayıs 2020), 385-411.

Gauchet, Marcel. *Demokrasi İçinde Din*. çev. Mehmet Emin Özcan. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2000.

Gentile, Emilio. "Fascism as Political Religion". *Journal of Contemporary History* 25/2-3 (Mayıs-Haziran 1990), 229-251.

Gentile, Emilio. *Politics as Religion*. çev. George Staunton. New Jersey: Princeton University Press, 2006.

Gentile, Emilio. "Siyasetin Kutsallaştırılması: Seküler Din ve Totalitaryanizm Meselesine İlişkin Tanımlar, Yorumlar ve Düşünceler". çev. İsmail Ilgar. *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*. der. Constantin Iordachi. 411-459. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2015.

Gray, Phillip W. "Political Theology and the Theology of Politics: Carl Schmitt and Medieval Christian Political Thought". *Humanitas* 20/1-2 (Ocak 2007), 175-200.

Greenfeld, Liah. *Milliyetçilik Moderniteye Giden 5 Yol***.** çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016.

Hobbes, Thomas. *Leviathan*. çev. Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 6. Basım, 2007.

Karakuş, Gülbeyaz. *Cumhuriyet'in Politik-Teolojisi: Türkiye'de Kurucu İdeolojinin Sivil Din İhdası*. Ankara: Cedit Neşriyat, 1. Basım, 2018.

Lane, Christel. *The Rites of Rulers: Ritual in Industrial Society – The Soviet Case*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Laustsen, Carsten Bagge. "Studying Politics and Religion: How to Distinguish Religious Politics, Civil Religion, Political Religion, and Political Theology". *Journal of Religion in Europe* 6/4 (2013), 428-463.

Machiavelli, Niccolo. *Hükümdar*. çev. Yusuf Adil Egeli. Ankara: Yıldız Matbaası, 1955.

Maier, Hans. "Political Religion: a Concept and its Limitations". çev. Jodi Bruhn. *Totalitarian Movements and Political Religions* 8/1 (Şubat 2007), 5-16. http://dx.doi.org/10.1080/14690760601121614

Newman, Saul. *Political Theology: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press, 1. Basım, 2019.

Orhan, Özgüç. "Rousseau's Civil Religion and the Case of Turkey". *Littera* 31 (Aralık 2012), 167-178.

Orhan, Özgüç. "Jean-Jacques Rousseau'da Sivil Din Kavramı". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68/3 (2013), 1-35.

Rousseau, Jean Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. çev. Vedat Günyol. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Basım, 2012.

Schmitt, Carl. *Siyasi İlahiyat*. çev. Emre Zeybekoğlu. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2. Basım, 2005.

Schmitt, Carl. *Political Theology II: The Myth of the Closure of any Political Theology*. çev. Michael Hoelzl ve Graham Ward. New Jersey: John Wiley & Sons, 2008.

Schmitt, Carl. "Siyasi Birliğin Üçlü Yapısı". çev. Toros Güneş Esgün. *ViraVerita E-Dergi*. Erişim 9 Ocak 2022. https://viraverita.org/yazilar/siyasal-birligin-uclu-yapisi

Steigmann-Gall, Richard. "Nazizm ve Siyasal Din Teorisinin Dirilişi". çev. İsmail Ilgar. *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları*. der. Constantin Iordachi. 469-499. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2015.

Strauss, Leo. *Politika Felsefesi Nedir?*. çev. Solmaz Zelyüt Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1. Basım, 2000.

Voegelin, Eric. "The Political Religions". çev. Virginia Ann Schildhauer. *Modernity Without Restraint*. ed. Manfred Henningsen. 5/19-73. Columbia: University of Missouri Press, 2000.

Doi: 10.34247/artukluakademi.1169900 | Araştırma Makalesi

Ömer Çiçek

Theopolitical Situations From Civil Religion to Political Religion

Citation/©: Çiçek, Ömer, Theopolitical Situations From Civil Religion to Political Religion, Artuklu Akademi, 2022/9 (2), 223-236.

Extended Abstract

The concept of civil religion was first introduced by Rousseau. According to him, people came together with a social contract and established the state, and there is a need for a religion that will make them love their duties in society. However, this religion should be a religion that will keep citizens together, increase their loyalty to the state and not cause conflict. According to Rousseau, this religion is not one of the heavenly religions or other religions in the world, but a citizenship religion that needs to be constructed. Carl Schmitt argues that the concepts of the modern nation-state, whose secular structure is emphasized with the concept of political-theology, are concepts of secularized theology. It can be said that the theologization of newly produced or imported worldly concepts is as important as the secularization of theological concepts in the formation of civil religion, which Rousseau deems necessary for a state. This can be expressed with the concept of theology-politics. As a matter of fact, Robert Bellah, in his work titled "Civil Religion in America", states that the United States society, which consists of people from many different nationalities and religions, creates a social unity with a fictionalized civil religion. Gülbeyaz Karakuş, who conducted a study similar to Bellah's, investigated whether a civil religion was built in Turkey after the proclamation of the republic. When the aforementioned studies are examined, it is seen that theological-political transformations have taken place as well as political-theological transformations.

In the 20th century, new economic and social orders, shaped by the development of technology and the influence of colonial racing, paved the way for the emergence of totalitarian state structures. In such radical structures, there is a need for a religion that will turn the society into individuals who are passionate defenders of the official ideology, beyond uniting the society around a civil religion that is loyal to the state, knows its duties and prevents turmoil. Although this religion needs the instruments that make up the civil religion, it should be more rigid, denser and more homogeneous in terms of sub-belief layers. The concept of political religion, which was first used by Condorcet in the 18th century and later discussed in more detail by names such as Voegelin and Gentile, can be expressed as a concept that fully corresponds to the needs of totalitarian states. Ideologies such as fascism in Italy, national-socialism in Germany, Leninism in the Union of Soviet Socialist Republics, Juche in North Korea can be shown as the foundations on which political religions in these societies rise. Political-theology and theology-politics can be considered as processes with many different dimensions that build civil religion and political religion. Depending on the nature and purpose of these processes, civil religion and political religion take shape. As a matter of fact, civil religion can create flexible and liberal social structures, but this cannot be expected from political religion. Different balances are formed in the world every day for various reasons. While habits change with developments, societies also need different motivations to organize or come together. While Rousseau talks about the necessity of a civil religion that will keep society together and Durkheim talks about the necessity of a civil religion that will ensure the continuity of society, it can be claimable that these concepts will be important and determining concepts for today and future. It can even be said that they are constantly active. Because in the flowing world, civil and political religions also need to be renewed and develop new concepts and rituals. This is necessary in order to keep the renewed generations as a society under the roof of the state with the same devotion.

The aim of this study is to discuss whether the concepts of political-theology and theology-politics have an impact on the formation of civil religion and political religion, and to reveal whether it is possible to realize transition from civil religion to political religion or vice versa. In the study, firstly, the concepts of political-theology and theology-politics were discussed, and their effects on the formation of civil religion and political religion were evaluated. As for civil religion, it has been studied in line with the thoughts of Rousseau, Durkheim and Bellah. Later, it was discussed whether civil religion would be the basis for the transition to political religion. Finally, political religion has been put forward within the framework of different approaches and the relationship between civil religion and political religion has been tried to be explained. For this, a literature review was made, the phenomenological method was used, and in the last title, evaluations were given through examples for a better understanding of the subject. One of the results of the study is the necessity of political-theology and theology-politics transformations in civil religion and political religion formations. Considering Rousseau's theory and the practices in the world, another conclusion reached is that there is a fine line between civil religion and political religion and that mutual transitivity is possible between them. The study also revealed that political religion formations based on socialism can transform into local political religion forms. It has been predicted that globalization and the conservative reflexes that developed in response to it may lead to new transformations from civil religion to political religion, from political religion to civil religion.